

Be įtrūkių

Viktorija Daujotytė, *Granas: Įtrūkstanti tikrovė: Mąstymo apie Romualdą Granauską punktyrai; įrašai*, Vilnius: Odilė, 2017, 320 p., ISBN 978-609-95922-2-0

Viktorija Daujotytė jau knygos pradžioje savo metodologiją įvardija neįprastai erdviai – kaip filologiją (žinoma, intensyviausiai skleidžiasi ir profesorės darbams įprastas fenomenologinis tekstų skaitymas). Toji, kaip autorės andai išsirtarta, „postmokslinio būvio“ situacija atveria jos kūrybinei prigimčiai artimas galimybes – kalbėti laisvai, rašyti nesusisaisčius jokiais būtiniais atsiskaitymais, nebeįpildant privalomų institucijos (katedros, skyriaus, grupės) aruodų, netar naujant projektų grafoms. Tai humanitarų bendruomenės bandymo išsiveržti „už ribų“ paliudijimas, tai, kas Mindaugo Kvietkausko pasisakyme šio numerio diskusijoje *Homo academicus lituanicus* pavadinta „beveik savaime funkcionuojančia akademinė apytaka, kuri veikia neformaliais seminarais, žmonių ratais, anapus projektų, nes jiems taip bendrauti paprasčiau, natūraliau ir labiau atitinka mokslo principus“. Daujotytei jau seniai būdinga rašyti kaip mąstosi ir rašosi, natūraliai subjektyviai, išsiveržiant iš normatyvių mokslo produkcijos vienetų lažo, lengvai pasitelkiant filologinius, kultūrinius, mitologinius, religinius kontekstus, humanistines vertybines nuostatas ir puikų literatūros tradicijos pažinimą. Jos monografiniai pasakojimai labiau primena filosofuojančią esė, o ne įprastą literatūrologinį tyrimą su visais neva jam privalomais atributais. Neįprastos struktūros Daujotytės knygos apie Joną Strielkūną, Sigitą Gedą, Sofiją Kymantaitę-Čiurlionienę aktualizuoja XXI a. monografijos modelio problemą. Monografijos tipas neabejotinai turi būti kitoks nei anksčiau, bet koks? Sovietmečio monografijos buvo rašomos labai standartizuotai: nuosekli kūrėjo biografija, chronologijos paisymas, kūrinių genezė ir išsami jų analizė, kūrybos evoliucija – toks linijinis aprašymas „nuo-iki“. Pastaraisiais dešimtmečiais vienam rašytojui skirtų monografinių darbų pasirodo ne tiek ir daug, bet gana skirtingų: stereotipinis Alfredo Guščiaus požiūris į Vytautą Bubnį (2007), panoraminis amžininko Petro Bražėno žvilgsnis į Juozo Apučio kūrybą (2007);

beletristinį pasakojimą plėtoja Aldonos Ruseckaitės biografiniai romanai. Struktūros laisvumu ir mąstymo impulsyvumu prie daujotytiško modelio labiausiai priartėja Valentino Sventicko opusai *Šitas Aidas*, *Šitas Marčėnas* (2008), *Apie Justiną Marcinkevičių* (2011).

Romualdas Granauskas – vadovėlinių tiesų ir programiškai patogių vertinimų „nubelstas“ rašytojas, todėl *Granas* – labai kitoniška (koliažinė, punktyriška, užrašų ir fragmentų poetikos būdu sudėliota, papildyta dienoraščio intarpais) knyga. Šis stambus foliantas – pirmoji reali monografija apie Granauską, nes nedidelė Elenos Nijolės Bukelienės ir Vandos Juknaitės studija *Saulėlydžio senis: Romualdo Granausko kūrybos interpretacijos* (2004) lyg ir pasimiršo, o kitų interpretatorių daug, bet jie susitelkdavo į rašytojo kūrinių analizes tik sau rūpimu aspektu (pagrindiniai kritikai aptarti skyriuje „Žvelgę į Romualdo Granausko kūrybą“).

Įtrūkis, įtrūkiai – mįslingas ir patrauklus antraštės dėmuo bei naratyvo strateginė linija. Įtrūkio semantikos komentarų rasime visame monografijos tekste, tam paskirtas ne vienas platesnis paaiškinimas ar lakoniškas sakinys. Kaip ir kodėl tikrovė įtrūksta? Tikrovė įtrūksta laužoma prievartos, bet taip pat rašytojo būsenų intensyvumo, patirties stiprumo. Kasdienę tikrovę įlaužia mitas, archetipas, bet jis ir sugydo įlaužas. Originaliai pasakoma apie Ezopo kalbos (nevartojant šios sąvokos) vaidmenį sovietmečiu: maskuojamos įtrūkusios tikrovės žaizdos, kad ne taip skaudėtų (t. y., XX a. 8-ojo dešimtmečio lietuvių proza buvo labiau užmaskuojanti, nei demaskuojanti). Tikrovė įtrūksta lemtingai, neišsipildančiai mylint. Įtrūkis gali būti ir trūkumo žymuo, o ko stinga, kartais uždengiama tuštokais pertekliais, taip pat ir žodiniais ar ideologiniais. „Kurti, vadinasi, tankinti tikrovę“ – loginis kelias būtų galvoti, kad jei tankini, įtrūkiai užsilygina? Daujotytės fenomenologiniam mąstymo būdui tai pernelyg paprasčia, ji pratęsia ir pati „sutankina“ šią perspektyvą:

Sąmonės būsenomis, iš esmės savaiminėmis, nevaldomomis, pasiekti tokį didelį tikrovės suvokimo ir susilydimo su kalba tankį, kad jis neatlaikytų paties savęs spaudimo ir įtrūktų. Kad įtrūkiuose pasirodytų tai, ko lyg ir nėra, bet kas yra, ko negali nebūti, kitaip tikrovei imtų trūkti jos pačios, ją apimtų begalinis nuobodulys, galiausiai entropija. Granausko mintis, kad rašyti reikia ne taip, kaip buvo, o kaip nebuvo, ji irgi iš tos pačios programos. (p. 43)

Granausko ir Daujotytės tekstai vienijami prigimtinės, ne tik estetinės suapties – žemaitiškojo substrato (įsišaknijimas gimtinėje, kraštovaizdis ir vietovių, miestelių, vandens telkinių vardai, kalbėsena, iš praeities ataidintys Simono Daukanto, Motiejaus Valančiaus, Žemaitės, kitų žemaičių regiono rašytojų balsai, kuršių tematika). Granauskas padeda suvokti žemaičių prigimtį, genties jutimą ir žemaitiško kalbėjimo specifiką, o Daujotytė motyvuoja, kodėl ir kaip tai vyksta.

Knyga klostosi iš trumpų etiudinių skirsnių, užrašų, naujų ir ankstesnių pamąstymų, perrašų, net svetimo teksto intarpų, kaip antai kursyvu publikuojamas Granausko našlės Genovaitės Dovydaitytės santūriai, bet jautriai parašytas „Priedas prie archyvo“ (rūpestingai jos sutvarkytas nedidelės apimties rašytojo archyvas atsidūrė LLTI rankraštyne). Stebina Dovydaitytės iš trupinių sulasiotas ir patikslintas Granausko biografijos aprašas – kokie egzistenciniai zigzagai, kiek šeimos dramų, koks sudėtingas sovietinio kareivio tarnybos kelias, kiek darboviečių pakeista, kokia nerimastinga aplinka ankstyvųjų knygų atsiradimui.

Asmenybės dvasinę struktūrą profesorė ryškina kompleksiskai pasiremddama biografiniais duomenimis ir autobiografiniais kūrybos elementais. Daro įspūdį pabrėžtinai principinga Granausko laikysena kebliais gyvenimo momentais (pabėgo iš sovietinės aukštosios karinės mokyklos ir buvo nubaustas; atsisakė Lietuvos rašytojų sąjungos narystės, nes sąjunga negynė pjudomo Justino Marcinkevičiaus, nors į oficialų rašytojų luomą grįžo 1995; prisipažino apie ryšius su KGB – nes taip liepė sąžinė). Užrašyto žodžio tikrumas be jokių reveransų konjunktūrai liudija vientisą moralinį stuburą, nors pati asmenybė ryškinama kaip maištinga. Daujotytė dosniai motyvuoja Grano etimologiją – tai ir tikrovėje egzistavęs rašytojo pavardės trumpinys, ir briaunotas jo charakteris, ir sovietinė stiklinė (*granionyj stakan*), ir baltnugarės karvės pavadinimas.

Monografiją patrauklu skaityti, jei priimamas daujotytiškas, visiškai individualus – lyg savaiminis – mąstymo, rašymo ir užrašymo būdas („mąstomieji tekstai“): grakštus, dažnai trumpasakis, kartkartėm hipnotizuojuojantis sakinyss, per literatūros istorijos šimtmetį nudriektas asociacijų tinklas, gausios digresijos. Tokio pobūdžio knyga plačiai prieinama nebūtinai profesionaliam skaitytojui, nes išvengiama sauso, neutralizuoto mokslinio „žargono“, griozdiškų išnašų, rams-tymosi autoritetingais teoretikais (pvz., mokslo projekto vykdymui neužtektų vien 1992 metų Birutės Ciplijauskaitės pasvarstymų apie magiškąją realizmą, kurio pėdsakų Daujotytė aptinka ne viename Granausko kūrinyje).

Granausko gyvenimo kelias (biograma) skleidžiasi vis pasiremiant autobiografiniais kūriniių puslapiiais, nors ir perspėjant, kad absoliučiu faktų patikimumu kūryboje nereikėtų pasikliauti. Gal labiausiai ieškoma būsenų tikrumo, asmenybės ypatingumo ir iš to kylančios stiprios rašymo pasijos. Dažnai draugėn sukabinama žodžių pora „mąstymas ir matymas“, čia patikima atrama – filosofo Arvydo Šliogerio pozicija; prozininkui regėjimas vaizdais itin svarbus, akcentuojamas išsiūrijimas kaip fotografijos meno pamatas (paralelės su Antano Sutkanaus sovietmečio darbais).

Esama daug aforistinių (tankiųjų) išsitarimų, kartas paradoksalių: „Tikrovės kaupias, kai kalboje ima kupėti metaforos“ (p. 45); „Ir apsakymo, ir pasakymo, ir pasakojimo paslaptis slypi sakinyje, kuriančiame sintaksės skonį“ (p. 156); „universalijos atsiveria tik laiko ir erdvės, horizontaliųjų ir vertikalųjų sankirtose“ (p. 84); „Buvai tokios gilios atminties, lyg būtum gyvenęs kelis šimtus metų“ (p. 309); „kur metafora, ten ir mito šaknys“ (p. 257); „Jeigu būtis yra prieinama patirčiai, ji pirmiausia prieinama vaikui“ (p. 176); „Šio rašytojo kalba intensyvėdama nyksta“ (p. 152). Pastarasis man apibūdina knygas (*Duburys*, *Kenotafas*, *Šunys danguje*), kurios yra tylūs sovietinio tarpsnio demontažo pavyzdžiai. Nematome atviros režimo kritikos – ideologijos veikimas parodomas per kasdienybės rutiną, per paprastų žmonių būties ištuštėjimą ar degradaciją, todėl atsisakoma vaizdingo stiliaus, pasakojimas pabrėžtinai nepuošnus lyg paties sovietmečio rūbas. Pakartotinai skaitydama *Duburį* po dvylikos metų pertraukos Daujotytė fiksuoja nykaus sovietinio Laiko „kardinaliją“, egzistencinės klaidos kodą, bendrabutinio gyvenimo profaniškumą, pirmąkart taip angažuotai – kūnišką patirtis. Stipriausiu klasikiniu romanu laiko *Rūką virš slėnių*, distopinį kūrinį, bet su idealumo prošvaistėmis.

Kalbėdama apie esė, Daujotytė įveda sąvokas „mentalinis laukas“, „mąstomieji tekstai“, išskiria „Dvylika juodvarnių apie Daukantą lakstančių“, „Baltą liūdesio balandį“ (skirtą Jonui Biliūnui) ir kitas svarbioms mūsų kultūros asmenybės skirtas Granausko refleksijas, gimusias iš empatijos ir vidinio artumo, o „Žodžio agoniją“ ir „Žodžio paglostymą“ fiksuoja kaip galbūt paskutinius rašytojo-meistro, kuriam ypač rūpi kalba ir jos būklė, manifestus, nes kalba esanti „svarbiausia tautinio mentaliteto turinių kaupėja ir skatintoja, atskirų, individualiųjų mentalinių žymenų bendrintoja“ (p. 257). Perdaryta iš kino scenarijaus apysaka *Baltas vainikas juodam garvežiui* žvalgoma ypatingo vaizduotės vaidmens ir pojūčių sinestezijos (ypač spalvos, kvapo ir skonio) skerspjuviais.

Visose interpretacijose pabrėžiami išskirtiniai gamtos percepcijos gebėjimai kaip agrarinės patirties rašytojų savastis („jų pirminė patirtis susidariusi iš gamtos, iš gyvenimo ant žemės, iš žemės universitetų“, p. 38). Jos nuomone, ir lietuvių kalbos žodžių šaknys yra suleistos į daiktus, gyvūnus, augalus, situacijas (p. 276).

Monografijoje daug kūrinių citatų (beje, norėtusi, kad maketuoju bent ilgesnės jų būtų išskirtos kitu šriftu) – autorė siekia, kad netarpiškai pajustume Granausko tekstą, kurį ji čia pat įvairiškai apmąsto ir interpretuoja. Įsibėgėjus skaityti monografiją, pasijunta tų citatų perviršis, tam tikra apsakymų perpasakojimo inercija, tų pačių tiesų sukuriuojantis kartojimas, bet užtat nudžiugina skyrių finaliniai apibendrinimai. Kita vertus, pa(s)kartojimai įtvirtina norimas akcentuoti svarbias tiesas ar kūrinius (dominantės – apysaka *Jaučio aukojimas*, apsakymų rinkinys *Duonos valgytojai*, novelių apysaka *Šventųjų gyvenimai*). Oponuojantys daujotytiškajam rašymo būdui rastų ginčytinų momentų, kur pasakojimo „tankis“ praskysta, tačiau *Grano* recenzentė yra šio lankstaus nestandartinio naratyvo daugiau simpatikė nei kritikė. Netikėtai, iki šiol negirdėtas pastebėjimas, kad Granauskui pasakojimas geriausiai sekasi monobalsu, o dialoguose jis silpnėnis. Ir štai prisimenu puikius, absoliučiai autentiškus ciklo „Bružas“ ar apsakymo „Su peteliške ant lūpų“ dialogus, ir nesinori besąlygiškai sutikti su šiuo verdiktu. Tai teisinga tik romano daugiabalsiškumo įvaldymo, bachtiniškąja balsų polifonijos prasme. Knygoje neabejotinai vyrauja poezijos tyrėjos žvilgsnis, nuošalyje paliekant specifinį prozos (epikos) instrumentarijų: autorė ima mažus Granausko teksto fragmentus, juos plėtoja, apmąsto, praplečia kontekstais ir kitų kūrėjų paralelėmis, eilraščių citatomis, fenomenologiniais prisilytėjimais kviečia iš konkretikos persikelti į aukštesnę būtiškąją lygmenį; idėmiai fiksuoja metaforas, jų skleidimąsi įvairiuose, skirtinguose rašytojo tekstuose lyg eilėraščiuose (vandenų, delnų-riešukučių, akmenų, švytėjimo, saulės, saulėlydžio, šventumo, žemaitiško rudens, žiogo, ramunės...) Skirsnis „Romualdo ramunė“ – tai vienos mažos didelio kūrinio detalės analizė tarsi poezijoje. Atida mikrostruktūroms pabrėžiama dažname puslapyje: „Granauskas neužmiršta nė vienos į tekstą įvestos detalės, žaidžia visomis figūromis, kurias išsidėsto lentoje, didindamas ar mažindamas jų skaičių“ (p. 180).

Interpretuojant prozą – gausi poetų apsuptis: artimų artimiausias Jonas Strielkūnas (Granauskas „Pasijose pagal Joną“ rašė: „Jis turėjo būti mano brolis“); Sigitas Geda, Justinas Marcinkevičius, Marcelijus Martinaitis, Stasys Jonauskas, prie paskirų apsakymų motyvų, ypač jų *crescendo*, pritraukiami ir

Antanas Strazdas, ir Onė Baliukonė, ir Jurgis Baltrušaitis. Prozos poliaus kontekstui atstovauja Williamas Faulkneris, kaip lokalaus pasaulio kampo unikalus įvaizdintojas (analogija tarp Joknapatofos ir Žemaitijos). Arvydas Šliogeris su *Kasdienybės metafizika* ir bulvės pašlovinimu (ir Žemaitės lietingi *bulbakasiai*) taip pat paremia proziškuosius Granausko tekstų vaizdinius. Vis dėlto priverčia suklusti gražus, bet nevisavertis epikos atžvilgiu sakiny: „Proza yra kalbiniai vaidinimai, kurių scenovaizdžiai dažnai yra gamtiniai, kraštovaizdiniai“ (p. 161). Sakyčiau, kad proza yra greičiau makrosistemų kūrimas (siužetas, kompozicija, veikėjų ansambliai ir jų tarpusavio sąveika), o poezija labiau pavaldi mikrosistemoms (detalė, simbolis, taip pat ir kalbiniai vaidinimai). „Gera proza veikia ir poezijos būdais“ – ši esmiška nuostata svarbi poezijos tyrėjai, kuri žino ir pagrindžia, kad nepakanka sakyti „Granauskas realistas“, todėl nuolat ieško to, kas prasišviečia pro paviršinį tikrovės klodą, kas yra po juo, virš jo, už jo. Visame skyriuje „Mąstyti ir metaforomis“ Daujotytei svarbus gadameriškas nuorodos ir paslėpties žaismas.

Autorė nustebina įžvalgia paralele apie kuršių žynio (*Jaučio aukojimas*) ir Monikos Kairienės (*Gyvenimas po klevu*) sunkų kopimą į kalną – savąją Golgotos lemtį. Epochos atšiaurumas ir kūrėjų bandymai atsikovoti daugiau dvasinės teritorijos skleidžiami skyriuje „Lietuva apie 1972–1975 metus“. Pirmą kartą *Jaučio aukojimas* taip glaudžiai susiejamas su Granausko – muzikanto – išskirtiniu talentu, lietuvių folkloru, Gedos poezija ir Broniaus Kutavičiaus „Paskutinėmis pagonių apeigomis“, o ontologiniame apysakos klode įžvelgiamas sutartinės (!) principas. Esama konstatavimų, ties kuriais verta stabtelėti:

Kūrinio tikrovė kaip tikrovės tyrimo būdas; kuo vaizdinys tirštesnis, tuo labiau tikrovė atsiskleidžia kaip ji pati. Kuo intensyviau rašantysis dalyvauja kuriamoje tikrovėje, tuo labiau joje pasislepia kaip realus asmuo. Galbūt tai ir yra gilioji tikrojo realizmo žymė. (p. 117)

Skirsnyje „Greta, bet kitaip“ du rašytojai, jaunystės bičiuliai ir konkurentai, Granauskas ir Petras Dirgėla palyginami skirtingų strateginių kūrybos pamatų – tautiškumo ir valstybingumo – aspektu. Granauskas, „emocinės tautos“ reprezentantas, tautos ir yra labiau mylimas, skaitomas, atliepiamas, atpažįstamas. Jo kūrybos gelmėje slypintis graudulys, gailestis, emociingumas, susijęs su dainiškąja liaudies tradicija ir tragiškais tautos išgyvenimais (Daujotytės pakylėtas

į „grynos sielos būsenos“ lygmenį ir jos tapatinamas su Salomėjos Nėries lyrizmo viršūnėmis), buvo Dirgėlos nemėgstamas, pašepiamas. Makrostruktūrų konstruotojui Dirgėlai buvo nepriimtina intonacija „su ašara balse“, kuri, jo kategoriška nuomone, padėdavo Granauskui prisibelsti į gausių skaitytojų širdis. Granauskui už valstybės likimą buvo turbūt svarbiau, kad „neprapultų be pėdsako nė vienas jokie žmogaus kentėjimas“ (*Duburys*), nors iš aštrios jo publicistikos ir šmaikščių interviu interesas valstybės ir valdžios reikalams – akivaizdus.

Kad ir koks būtų monografijos modelis, svarbiausia, ar atskleistas rašytojo pasaulėvaizdis ir jo talento specifika, ar interpretacijomis patvirtinama kūrinių kokybė, ar iš tyrėjo knygos ryškėja išskirtinė kūrėjo vieta literatūros kanone? Į šiuos klausimus nedvejojant galima atsakyti „taip“ (ypač gražiai visos gijos suvestos, akcentai sudėti paskutiniame skyriuje „*Oratio funebris*“). Kad ir punktyriškai, asociacijomis, sąsajų žaismu susidėsto vientisas be įtrūkių, išsamus, rizominis pasakojimas apie Graną.